

OGNOZIJA

Keliauninkas

Pirmiausia norėčiau prisiminti labai garsų 1888 m. prancūzų astronomo Camille'io Flammariono publikuotą nežinomo autoriaus raižinį. Jame pavaizduotas pasaulio kraštą pasiekęs keliauninkas, kuris, iškišęs galvą už Žemės sferos, gėrisi tvarkingo ir didžiai harmoningo kosmoso vaizdu. Nuo vaikystės žaviuosi šiuo nuostabiu metaforišku paveikslu, kaskart man atskleidžiančiu vis naujas reikšmes ir pateikiančiu žmogiškąją būtybę visai kitaip nei mums visiems žinomas Leonardo pieštas statiškas triumfinis Vitruvijaus žmogaus – visatos ir jo paties mato – atvaizdas.

Flammariono knygoje žmogus pavaizduotas judesyje – keliauninkas su piligrimo lazda, kelioniniu apsiaustu ir kepure. Nors veido nematome, bet galime numanyti jo išraišką – jis turėtų būti nudžiugęs, sužavėtas, suglumintas nematomo pasaulio harmonijos ir mastų. Iš savo perspektyvos matome tikrai šio pasaulio dalį, o keliauninkas turėtų regėti daug daugiau. Ten išraižytos ryškios sferos, dangaus kūnai, orbitos, debesis ir spinduliai – sunkiai perteikiami visatos matai, kurie tikriausiai tolydžio darosi vis sudėtingesni. Mįslingumą sustiprina ratinės konstrukcijos, kadaise dažnai pieštos šalia angeliškųjų esybių Ezechielio

regėjimų iliustracijose. Kitoje pusėje, už keliauninko nugaros, – pasaulis, jo gamta, čia pavaizduota kaip didelis medis ir keli kiti augalai, ir kultūra, kurią simbolizuoja miesto bokštai. Jis atrodo gana konvencionalus ir banalokas, galbūt net nuobodus. Spėju, kad šioje graviūroje matome paskutinę ilgą keliauninko kelionės akimirką: jam pavyko tas, kas pirmiau nepavyko daugybei žmonių, – pasiekti pasaulio kraštą. O kas toliau?

Man atrodo, kad paslaptingas, nežinomos kilmės raizginys yra tobula metafora tos akimirkos, kurioje visi esame atsidūrę.

Pasaulis toks mažas

– labai susitraukė per praėjusį amžių. Išmynėme jame daugybę takelių, užvaldėme jo miškus ir upes, peršokome per vandenynus. Daugelis mūsų subjektyviai jaučia pasaulio baigtinumą. Tą tikriausiai lėmė dėl globalizacijos sutrumpėję atstumai ir faktas, kad galime pasiekti bet kurią Žemės vietą, jeigu tik turime tam lėšų. O ir pasaulį pažinti labai paprasta – dabar viską įmanoma pasitikrinti internete, greitai su bet kuo susisiekti.

Neabejotinai susidūrėme su nauja istorine žmogaus patirtimi ir man įdomu, kas pirmas pajuto – kad iš esmės pasaulis yra nedidelis ir jį galima apglėbti. Gal koks naujos kartos verslininkas, kaip sako olandai, „prekiaujantis keptu oru“, – tas ponas Pigiiai-Perku-Brangiai-Parduodu, kuris nepaliaudamas skraido iš vieno žemyno į kitą su kokios nors „teisingos šalies“ pasu. Ryte – į Ciurichą, vakare – į Niujorką. Savaitgaliui nulekia į šiltą salą, kurioje sapnuoja vandenyną, paaštrindamas pojūčius kokainu. Arba priešingai – koks nors niekada už savo apskrities ribų neišvykęs žmogelis, ėmęs ir nupirkęs vaikui kokioje nors tolimoje

šalyje padarytą žaislą, pagamintą žmonių, apie kurių egzistavimą dar neseniai jis nė nenutuokė, rankomis. O žaislas atrodo mielas ir draugiškas, jo egzotiškumą slepia universalus, masinis jo pavidalas.

Šiam naujam pasaulio mažumo jausmui tikrai turi įtakos *triste post iterum*, liūdesys po kelionės, apimantis mus, kai grįžtame namo tolimoje išvykoje patyrę stiprių pojūčių. Rodės, pasiekėme kažin kokią ribą, patyrėme kažką, ko nebūtume galėję patirti, jeigu nebūtume gimę epochoje, kurioje kelionė tapo kažkuo daugiau nei privilegija ar prakeiksmu, tapo nuotykiu. Tuomet, pastatę lagaminus prieškambaryje, klausiamo: „Ar jau viskas? Ar čia buvo būtent tai? Argi taip ir turėjo būti?“

Jau aplankėme Luvrą ir savo akimis išvydome „Moną Lizą“. Kopėme į majų piramides, mėgindami pajusti, kaip dramatiškai bėga laikas, negailestingai naikinantis tai, kas statyta tūkstančius metų. Kaitinome pilvus Egipto ar Tuniso kurortuose maitindami visiems pritaikyta etnine virtuve, patikusia kiekvienam be išimties. Mongolijos stepės, sausakimši Indijos miestai, dangų siekiančių Himalajų vaizdai...

Net jeigu mums šio to pamatyti dar nepavyko, iki pandemijos gyvenome įsitikinę, kad išvyka į naują, iki šiol nematytą vietovę yra galima – vietovė įtraukta į turizmo agentūrų katalogus, įvardyta kaip kelionės tikslas. Pasaulis buvo pasiekiamas mūsų kojoms, nukeliauti visur buvo į m a n o m a, jeigu tik išgalėjome tam skirti pinigų.

Turbūt pirmą kartą žmogus išgyvena šį erzinantį pasaulio baigtinumą. Vakaraus seka kitų žmonių gyvenimus savo išmaniųjų įrenginių ekranuose ir stebi tuos, kurių prieš šimtą metų būtų neturėjęs galimybės sutikti savo kelyje.

Stebėdamas juos iš tolo mato, kad vaidmenų ir galimybių repertuaras taip pat baigtinis ir kad dabar žmonės vieni į kitus panašesni, nei galėjo atrodyti mūsų protėviams. Šie, kaip prisimename, atleidę vaizduotės vadžias, su malonumu aprašinėjo tautas, gyvenančias senaisiais laikais keliautojus taip žavėjusiuose antipoduose.

Dabar iš serialų, kino ir socialinės žiniasklaidos visi žino, kad žmonės užjūrio kraštuose nėra vienakojai didžiapėdžiai, neturi kelių galvų ar veido ant krūtinės, ir, nors skiriasi jų odos spalva, ūgis ar kai kurie papročiai, šie skirtumai nunyksta tarp visos masės panašumų. Kiti gyvuoja kaip mes – savo miestuose ir šalyse, kalbose ir kultūrose. Myli, ilgisi, svajoja, baiminasi dėl ateities, nesusikalba su vaikais. Šiuo pamatiniu panašumu grįstas didžiulis naujojo išradimo – vaizdo transliavimo platformų – populiarumas.

Keliautojai mato, kad iš esmės bene visur yra taip pat – veikia viešbučiai, valgoma iš indų, prausiamasi vandeniu, kelionėse pažįstamiems perkamos dovanos ir suvenyrai, kuriuos – nors jie ir yra vietinio meno imitacijos – sieja tai, kad dauguma jų pagaminti Kinijoje.

Taip pat žinome, kad nuo beveik kiekvieno Žemės gyventojų mus skiria daugiausia šeši asmenys (pagal taisyklę: aš pažįstu ką nors, pažįstantį ką nors, pažįstantį ką nors, pažįstantį X, ir taip toliau), o nuo Kristaus laikų – vos apie septyniasdešimt kartų.

Kadaise pasaulis buvo didelis ir neaprepiamas vaizduote – dabar vaizduotės mums nebereikia, pasaulis mums pasiekiamas ranka, besitiesiančia į išmanųjį telefoną. Kadaise kruopščiai sudarytuose pasaulio žemėlapiuose likdavo baltų dėmių, kurios žadino vaizduotę ir buvo įspėjimas žmogiškajai *hubris*. Ruošdamiesi į kelionę žmonės suvokė, kad iš jos gali nebegrįžti. Leistis į

kelionę, prieš tai surašius testamentą, buvo ribinis įvykis, pradedantis iniciacinį procesą, permainų procesą, kurio baigties niekas nei žinojo, nei gerai suvokė.

Paradoksalu, bet gyvenome pasaulyje, kuriame vaizduotė turėjo laisvę reikštis, pasaulyje su vos matomomis sienomis, kupiname nežinomybės. Šis pasaulis reikalavo naujų pasakojimų ir naujų formų, be perstojo keitėsi mums stebint, vis dar kūrėsi mūsų akyse.

Dabar pasaulis išsitenka mūsų kalendoriuje ir laikrodyje. Sugebame jį į s i v a i z d u o t i, jis telpa mūsų galvose. Per tris paras gali nukakti visur, kur nori (išskyrus kelias neįdomias išimtis). Baltas dėmes žemėlapiuose kruopščiai užpildė gūglo žemėlapiai, kurie žiauriai tiksliai parodo kiekvieną užkampį. Be to, visur yra daugmaž tas pats – tokie patys daiktai, artefaktai, mąstysena, pinigai, pašto ženklai, logotipai. Egzotiškumas ar išskirtinumas – deficitinė prekė, vis dažniau išnykstanti iš kasdienio gyvenimo ir tampanti niekučiu. Tokiu kaip į Baltijos pajūryje įsikūrusį kurortą iš Tailando perkeltas visas tailandiečių restoranas arba Vidurio Europos lygumose įrengtas tropikus imituojantis milžiniškas poilsio ir pramogų kompleksas.

Delne ar ant kelių telpantis įrenginys leis jums bet kurią akimirką pasikalbėti su šeima, nutolusia per tūkstančius kilometrų, esančia kitoje klimato juostoje, kur visai kitas paros ar net metų laikas. Į ekspediciją Tibete iškeliavęs turistas per kelias sekundes susisieks su namais Skaryševe. Žmonės, kurie kadaise nebūtų turėję galimybės susipažinti, dabar tarpusavyje bendrauja per įvairias medijas.

Mūsų penkiems pojūčiams pasaulis tapo – pasikartosiu – mažas. Kita vertus, kvapą gniaužia ir jaudina iš kosmoso

nufotografuoto Žemės rutulio atvaizdas. Mėlynos ir žalios spalvų rutuliukas, pakibęs virš bedugnės. Pirmą kartą žmonijos istorijoje suvokiame, kokia yra mūsų planeta – baigtinė ir ribota, trapi ir lengvai sunaikinama.

Prie to prisideda grūsties, baigtinės erdvės, ankštumo, nuolatinės aplinkinių apsuptyes įspūdis – pažįstamo pasaulio baigtinumo jausmas darosi klaustrifobiškas. Nieko keisto, kad pastaruoju metu vėl vis dažniau svajojama keliauti į kosmosą, palikti senuosius namus, kurie jau atrodo pernelyg pažįstami, ankšti ir užgriozdinti.

Šį pasaulio sumažėjimo ir baigtinumo jausmą dar sustiprina naudojimasis internetu ir nuolatinis sekimas. O taip, jau gyvename panoptikone – nuolatos esame matomi, stebimi ir analizuojami.

Baigtinumo jausmas viską subanalina, nes tik tai, kas mums nepažinu, gali sužadinti mūsų entuziazmą ir išlikti nuostabia paslaptimi.

Sezamiškumas

Dažnai begalybę laikome chaosu, kadangi mums nesuteikiama galimybė jos įsprausti į kokius nors pažinimo rėmus ar į kokias nors struktūras. Nėra begalybės žemėlapių. Be to, begalybė neleidžia laikyti žmogaus jos matu.

Jeigu kas nors vėl užsimanytų pabendrauti su begalybe, pakaktų prisijungti prie interneto. Jame erzinantis jausmas, kad pasaulio yra per daug, moko santūraus atsizadėjimo – einu tik savo keliu, mokydamasis nekreipti dėmesio į man mojuojančias įdomybes, esu nelyg Lotas, sprunkantis iš

liepsnojančios Sodomos ir turintis tokią stiprią valią, kad gali susiturėti nepažvelgęs atgal, priešingai nei jo smalsi žmona.

Dabar Loto žmonos sindromu galima vadinti sustingimą priešais ekraną, prilygstantį katatonijai. Šis sindromas palietė milijonus paauglių ir incelių, kurie, ypač per pandemiją, nepaisydami išpėjimų pažvelgė į liepsnojančius miestus ir jau nebegali atitraukti nuo jų akių.

Naršant internete beieškant kokios nors informacijos mane dažnai apimdavo jausmas, kad keliauju per didžiulį duomenų, kurie tebesikuria, tebekomentuoja save, vandenyną. Tas, kuris pirmas šiam veiksmui nusakyti pavartojo veiksmažodį *surf*, buvo genijus. Puikiai išivaizduoju vienišą žmogų, nedidele banglente slystantį bangų keteromis per šėlstantį vandenyną. Banglentininką neša gaivalas, o jis pats, mažai tegalėdamas keisti savo trajektoriją, pasiduoda bangų energijai ir judėjimui. Įsidėmėkite, šis pojūtis, jog esame tik nuo mūsų nepriklausomo judėjimo objektai, taigi tam tikra prasme esame valdomi, pasidavę paslaptinai inercijos jėgai, atgaivina seną sąvoką *f a t u m a s*, kurią šiandien suprantame jau kitaip – kaip priklausymo nuo kitų tinklą, paveldimus elgesio modelius, ne tik biologinius, bet ir kultūrinius, – tikriausiai todėl atgijo ir plėtojasi diskusija apie tapatybes.

Begalybė įsiveržė į *homo consumens* pasaulį, kai šis ėmė panėšėti į Sezamą. Ištarėme: „Sezamai, atsiverk“, – ir pavyko! Atsivėrė, užversdamas mus paslaugų, prekių, tipų, modelių, atmainų, fasonų, madų ir tendencijų turtais. Turbūt kiekvienas bent kartą susidūrėme su tokiu pasakiškai dosniu pasiūlymu ir nerimą keliančiu įtarimu, kad norint juo pasinaudoti reikėtų kelių gyvenimų.

Ir nežinia kada mūsų gyvenimas kažkaip pasuko šio neišsenkamo pasiūlymo brukamų naujų prekių ir paslaugų įsigijimo linkme. Viename genialiojo Philipo K. Dicko apsakyme kažkokio išprotėjusio intelekto valdomi fabrikai negali sustabdyti gamybos ir begalei užprogramuotų prekių turi sukurti idealų pirkėją, to gėrybių kosmoso užhipnotizuotą supervartotoją, klientą, kuriam gyvenimo prasmė – išmėginti įvairiausias vienokių ar kitokių daiktų atmainas, mėgautis jomis, aptarinėti lūpdažių, niekučių, kvėpalų, drabužių, automobilių, skrudintuvų prekių ženklus, specialioms programoms ir leidiniams jį konsultuojant, ką pasirinkti. Ši vizija, XX a. septintajame dešimtmetyje buvusi nepaprastai futuristinė, tapo tikrove greičiau, nei manėme. Šiame apsakyme aprašytas mūsų „čia ir dabar“.

Betgi tas pats pasakytina ir apie intelektinių vertybių vartojimą. Virtualiųjų bibliotekų ištekliai tapo neišsenkami – iš tiesų susidaro įspūdis, jog sėdėdamas prie kompiuterio žmogus keliauja per Sezamą, kurio nebegali a p r e p t i (štai kodėl šis veiksmazodis pastaraisiais metais lenkų imtas taip dažnai vartoti), – nei autorių, nei pavadinimų, nei paantraščių. Apstulbštu suvokusi, kad man rašant šiuos žodžius randasi šimtai, jeigu ne tūkstančiai straipsnių, eilėraščių, romanų, esė, reportažų ir panašių dalykų. Begalybė pati dauginasi plisdama, o mes prie jos prisiliečiame trapiais savo naršyklių instrumentais, įsivaizduodami, kad ją kontroliuojame.

Mano karta su tuo susidoroja itin sunkiai – juk augome laikais, kai nieko nebuvo ir kai visko stigo, vis dar gajus daugelio mūsų instinktas kaupti atsargas „krizės“, „infliacijos“ laikams. Todėl mano vyras kaupia laikraščius ir vis dar renka iškarpas, be

to, tarsi vykdydamas Nojaus misiją, stato bibliotekines lentynas popierinėms knygoms.

Mūsiškė ir ankstesnė karta mokėsi pasauliui sakyti: „TAIP, TAIP, TAIP.“ Sau kartojome: „Pamėginsiu šitai ir dar tai, važiuosiu ten, o paskui ten, patirsiu tą ir aną. Imu šitą ir nematau jokių kliūčių paimti aną.“

Dabar greta atsirado karta, suprantanti, kad žmogiškiausias ir etiščiausias pasirinkimas šioje naujoje situacijoje – mokytis sakyti: „NE, NE, NE.“ „Atsisakysiu ir to, ir ano. Ribosiu tą ir tą. Nenoriu. Atsižadu...“

Mano vardas – milijonas

Išties vienas svarbiausių pastarųjų metų atradimų – turėjusių įtakos pačios žmogiškosios būtybės suvokimui – buvo pareiškimas, kad žmogaus organizmas ir apskritai visų gyvūnų bei augalų organizmai vystydami ir funkcionuodami sąveikauja su kitais organizmais, kad organizmus sieja savitarpio priklausomybė. Biologijos ir medicinos mokslams patvirtinus – pradedant lemtingąją Lynn Margulis idėją, jog varomoji evoliucijos ir rūšių atsiradimo jėga buvo organizmų simbiozė ir jungimasis, ir baigiant šiuolaikinių tiriamųjų darbų rezultatais, – paaiškėjo, kad veikiau esame grupinė nei individuali esybė, greičiau daugybės organizmų respublika nei monolitas, hierarchinės struktūros monarchija. „Tavo kūnas – tai ne tik TU“, „Žmogų sudaro tik 43 procentai žmogiškųjų ląstelių“, – skelbia populiariosios spaudos antraštės, tikriausiai daugelį priverčiančios ne juokais sunerinti. Nesvarbu, ar dažnai prausiesi, žmogau, tavo kūną vis viena dengia „kaimynų“ – bakterijų, grybų, virusų ir

archėjų – populiacijos. Daugiausia jų yra tamsiuose mūsų vidurių užkampiuose. Dabartinė koronaviruso pandemija patvirtina dar ir tokį siaubo filmui būdingą vaizdą: didžioji dalis žmogaus gali būti kolonizuota. Tai skamba neįtikėtina ir net revoliucingai, nes iki šiol filosofija ir psichologija mus laikė monadomis. Monadinis žmogus, atskira esybė, „išmestas į pasaulį“ vienas valdė augalų ir gyvūnų karalystes būdamas „kūrinijos vainiku“. Šis vaizdinys nustelbė mūsų vaizduotę ir mūsų savivoką. Žvelgdami į veidrodį matėme gebantį save reflektuoti, mąstantį užkariautoją, atskirtą nuo pasaulio, dažnai vienišą ir apgailėtiną. Veidrodyje išryškėdavo baltaodžio vyro veidas ir nežinia kodėl pripažindavome, kad „žmogus“ skamba išdidžiai. Dabar žinome, kad šis nuostabus *homo sapiens* yra tik keturiasdešimt trys procentai jo paties. Likusi dalis – tie juokingi ir nesvarbūs padarėliai, kuriuos iki šiol buvo lengva išgalaboti antibiotikais ir pesticidais.

Suvokdami savo sudėtinumą ir priklausomybę nuo kitų padarų ir netgi nuo nuosavo biologinio daugiaorganizmiškumo, šiuo organišku keliu į savo mąstyseną įvedame s p i e č i a u s, kaip simbiozės, kooperacijos, sąvoką.

Manau, kad nuodėmė, už kurią mus išvijo iš rojaus, buvo ne seksas, ne nepaklusnumas ir net ne išsiaiškintos dieviškosios paslaptys, o būtent savęs kaip kažko atskiro nuo likusio pasaulio, kažko vienietinio ir monolitinio suvokimas. Atsisakėme bet kokių santykių. Palikome rojų stebimi tokio paties kaip mes atskirto nuo pasaulio, monolitinio, monoteistinio Dievo (į galvą brukasi metafora – Dievo su pirštinėmis ir kauke) ir ėmėme rūpintis šios savo padėties vertybėmis: mitologizuotos integracijos ir visumos siekiu, savanaudiškumu, monolitiškumu, monizmu, analitiniu, diferencijuojančiuoju, „arba – arba“ principu

paremtu mąstymu (neturėk kitų dievų, tik mane vieną), mono-teistine religija, skaidymu, įkainojimu, hierarchija, atitvėrimu, atskyrimu, griežtu skirstymu į juoda ir balta bei galų gale rūšies narcisizmu. Su Dievu įsteigėme uždarają akcinę bendrovę, kuri monopolizavo ir nustekeno pasaulį ir mūsų sąmonę. Dėl to visiškai nebesuprantame, kad šis pasaulis yra neįtikėtinai sudėtingas.

Tradicinį žmogiškosios būtybės suvokimą dabar dramatiškai keičia klimato krizė, epidemija ir ekonominei pažangai atvertos sienos, taip pat mūsų naujas atvaizdas veidrodyje: baltaodžio vyro, kostiumą arba kamštinį šalną dėvinčio nugalėtojo paveikslas išblunka ir jo vietoje išnyra kažkas panašaus į Giuseppe's Arcimboldo tapytus veidus – organinis, daugiadėmenis, nesuprantamas, hibridinis veidas, biologinių kontekstų, reminiscencijų ir nuorodų sintezė. Jau esame ne tiek biontai, kiek holobiontai, arba įvairių simbiozėje gyvenančių organizmų grupė. Sudėtinumas, daugis, įvairovė, sąveika, metasimbiozė – tai naujos perspektyvos, iš kurių stebime pasaulį. Mūsų akyse pamažu blunka ir svarbus, iki šiol esminis atrodęs senosios sistemos aspektas – skirstymas į lytis. Dabar vis dažniau pastebime, kad žmonių lytiškumas – tai kintamo intensyvumo bruožų kontinuumas, o ne diametrali jų priešybė. Šičia kiekvienas gali rasti sau tinkamą nepakartojamą vietą. Koks palengvėjimas!

Iš šios naujos, sudėtinumu grįstos perspektyvos pasaulis matomas ne kaip hierarchinės tvarkos monolitas, o kaip gausa ir įvairovė, laisva, organiška tinklinė struktūra. Tačiau svarbiausia, kad ši perspektyva pirmą kartą leidžia mums patiems save laikyti sudėtiniais, įvairialypiais organizmais, – tai tapo įmanoma atradus gyvybinį tonusą ir mikroflorą bei jų stulbinamą poveikį mūsų kūnui ir psichikai – tam, kas vadinama žmogumi.

Manau, tai turi stulbinamų psichologinių pasekmių. Gali būti, kad vėl žmogaus psichiką laikysime sudaryta iš daugybės struktūrų ir sluoksnių. Gali būti, kad pradėsime asmenybę laikyti gr u p e ir nebijosime daugialypės asmenybės (*multiple personality*) pripažinti visiškai normalia ir natūralia. Socialinėje sferoje pradėsime vertinti decentralizuotas tinklines struktūras, o hierarchinė valstybė, paremta vien tautos idėja, taps visišku anachronizmu. Gal pagaliau monoteistinės religijos, viešai rodančios didžiulį polinkį į prievartinį fundamentalizmą, nebesugebės patenkinti augančių žmogaus poreikių ir pamažu taps politeistinės. Galiausiai, sakyčiau, politeizmas labiau derės prie demokratijos idėjos.

Dabar ta tradicinė įmantri nuo likusio pasaulio atskirto žmogaus konstrukcija griūva. Įsivaizduoju tai kaip didžiulio sutrūnijusio medžio virtimą. Nuvirtęs medis nenustoja egzistavęs – keičiasi tik jo būvis. Nuo šiol jis tampa dar intensyvesnio gyvenimo vieta: ant jo dygsta nauji augalai, jį kolonizuoja grybai ir saprotrofai, jame apsigyvena vabzdžiai ir kiti gyvūnai. Tiesą sakant, ir pats medis atgimsta iš savo ataugų, sėklų, šaknų.

Daug pasaulių viename

Turbūt dar niekada žmonijos istorijoje kartos nebuvo taip nutolusios viena nuo kitos. Turiu omenyje gilią prarają tarp kartų, susidariusią dėl sparčiai išsivysčiusio dirbtinio intelekto ir lavinos greičiu besikeičiančios prieigos prie informacijos. Atrodo, kad žmonija susisluoksniavo – kartų sluoksniai skiriasi požiūriu į pasaulį, žiniomis, kalbos kokybe ir vartoseną, sugebėjimais, mąstysena, politiškumu ir gyvensena. Vis dar (iki pat

pandemijos) labai intensyviai globalėjančiame pasaulyje kultūrų ir etninių grupių skirtumams sėkmingai nykstant ir blėstant ir viskam panašėjant, praraja tarp kartų augo. Vis aiškiau ir garsiau kalbama apie konfliktą tarp senuomenės ir jaunuomenės – jis itin akivaizdžiai atsiskleidė per pandemiją, demonizuojančią dar ir skirtingą biologinį atsparumą virusui. Bet panašūs nesutarimai prasidėjo seniau – vykstant klimato pokyčiams ir kilus jų prevencijos būtinybei. Šiuo klausimu jaunuomenė taip pat stojo prieš senuomenę, pagrįstai šią kaltindama trumparegiškumu ir vizijos, kaip ištaisyti esamą padėtį, stoka. Vis dėlto ši praraja – ne tik konfliktas tarp senuomenės ir jaunuomenės, bet ir kažkoks keistas skirtingo amžiaus grupių, gyvenančių vienoje erdvėje, nesuderinamumas.

Anūkus nuo senelių skiria daugiau, nei kadaise skyrė Niujorko gyventojus nuo Sandomiro. O lygindami proanūkius su proseneliais tikriausiai turėtume pasitelkti tarpplanetinius atstumus...

Dabar kiekviena karta ne tik kalba sava kalba, bet ir turi susiformavusius tik jai būdingus kasdienes ritualus, susijusius su specifiniais jos vartojimo įpročiais bei skirtingais gyvenimo stiliais. Kiekviena karta kitaip įsivaizduoja ateitį ir nevienodai nuo jos priklauso, kitoks ir kartų ryšys su praeitimi, taip pat kitoks santykis su dabartimi. Anūikai lindi vis naujesnėse mobiliosiose programėlėse, seneliai per televiziją žiūri mėgstamas laidas. Internetiniai burbulai keliasi į realų gyvenimą ir tai tampa itin akivaizdu pažvelgus į senjorus. Neįprasta patirtimi per pandemiją man tapo senjorų valandos, kai nuo dešimtos iki dvyliktos į lauką išeidavo ir savo reikaliukus parduotuvėse tvarkydavo vien per septyniasdešimt penkerius perkopę žmonės. O paskui, po

vidudienio, eilėse į prekybos centrus išsirikiuodavo vien trisdešimtmečiai ir keturiasdešimtmečiai. Kažkokios niūrios distopijos pradžia...

Populiacijos skilimas į kartų gentis leidžia įsivaizduoti, kiek daug tikrovių telpa toje pačioje erdvėje. Jos ribojasi, susikloja viena ant kitos, stimuliuoja viena kitą, bet lieka atskiros.

Keista 2020-ųjų vasara

Paprastai didžiausi pokyčiai įvykdavo po kataklizmų ir karų. Matyt, žmonės prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą nujautė, kad tai kažkokio etapo, kažkokio pasaulio pabaiga. Daugeliui anuometinė padėtis atrodė nepakeliama, nors ne iki galo ją suvokė. Dabar nesuprantame to entuziazmo, kuris varė į gatves džiūgaujancias minias, atsiveikinancias su į karą išeinanciais jaunais vyrais. Ryžtingas jų žingsnis, pagreitintas tuometinės filmavimo technikos ir dėl to virtęs šiek tiek marionetišku trūkčiojimu, vedė juos kažkur link horizonto, už kurio slypėjo Verdeno apkasai ir bolševikų revoliucija. Visa jų pasaulio tvarka netrukus turėjo nugarmėti į prarają.

Nekartokime šios klaidos.

Dabar – besibaigiant keistai 2020-ųjų vasarai – nežinome, kas mūsų laukia. Atrodo, jog net ekspertai į burną vandens prisisėmę nenori pripažinti, kad yra panašūs į dabartinius meteorologus, dėl klimato perturbacijų nesugebančius nuspėti oro.

Mus supantis pasaulis tapo per painus – maža to, daugeliu aspektų vienu metu. Spontaniškas, mechaniškas atsakas į tokią padėtį – tradiconalistų ir konservatorių reakcija, kurie augantį pasaulio painumą laiko liga, pakrikimu. Kaip vaistą mums išrašo

nostalgiją, grįžimą į praeitį ir įsikibę laikosi tradicijos. Kadangi pasaulis tapo pernelyg sudėtingas, reikia jį supaprastinti. Kadangi su tikrove nesusidorojame, tesišino tikrovė. Prarastojų laiko ilgesys šmėkščioja mūsų sąmonėje, madoje, politikoje. Pastarojoje iškyla tikėjimas, jog laiką galima atsukti atgal ir įbristi į tą pačią, prieš keliasdešimt metų bėgusią upę. Manau, tuose gyvenimuose neišsitektume. Neišsitektume praityje. Neišsitektų nei mūsų kūnai, nei mūsų psichika.

O kas, jeigu žengtume žingsnį į šalį? Nukryptume nuo pramintų svarstymų, samprotavimų ir diskursų kelių ir išžengtume iš apie bendrą centrą besisukančios burbulų sistemos. Žengtume žingsnį ten, iš kur matytume geriau ir plačiau ir iš kur regėtume plačiausio konteksto kontūrus.

Kai Greta Thunberg reikalavo uždaryti kasyklas, nustoti skraidžius lėktuvais, susitelkti į tai, ką turime, o ne į tai, ką galėtumėte turėti, manau, nesiūlė persėsti į vežimus ir grįžti į malkomis kūrenamas dūmines pirkias.

Neabejotinai „juodąja gulbe“ tapo pandemija, kurios – kaip kad nutinka „juodosioms gūbėms“ – niekas nesitikėjo, bet kuri viską pakeitė.

Mano mėgstamiausias staiga „juodosios gūbės“ pasirodymo pavyzdys – XIX a. pabaigos įvykiai Londone. Pavojingai sausakimšame purviniame mieste gyvenantys žmonės, mąstydami apie ateitį, nerimavo, kad jeigu Britanijos sostinėje eismas vystysis taip greitai ir pašėlusiai, netrukus arklių mėšlo kalnai pasieks antrą namų aukštą.

Jau buvo pradėta ieškoti šios problemos sprendimo būdų, užpatentuoti specialių latakų ir verstuvų brėžiniai ir trinta

rankomis, tikintis pelningų verslų, susijusių su arklių išmatų išvežimu už miesto ribų. Ir staiga atsirado automobilis.

Pažintine prasme „juodoji gulbė“ gali būti kritinis įvykis, bet ne dėl to, kad sukelia ekonominę krizę ar priverčia žmones susivokti, jog jie pažeidžiami ir mirtingi. Galų gale pandemijos rezultatų yra daug ir jie visi labai skirtingi. Vis dėlto, mano galva, svarbiausias – paneigtas giliai išsakinijęs įsitikinimas, kad kontroliuojame pasaulį ir esame viešpačiai.

Galbūt žmogus kaip rūšis turi teisę girtis galiomis, kurias įgavo savo protu ir savo kūrybingumu, ir tai jam leidžia manyti, kad jis svarbiausias – jis pats ir jo interesai. Tačiau pažvelgus kitaip, iš kitos perspektyvos, žmogus galėtų jaustis ne tik toks pats svarbus, bet dar ir reikalingas kaip pagrindinė tinklo akis, kaip energijos tarpininkas, bet pirmiausiai – kaip kas nors atsakingas už šios sudėtingos struktūros visumą. Atsakomybė – tai veiksnys, leidžiantis išlaikyti svarbumo jausmą ir nesugriaunantis amžių amžius sunkiai kurto *homo sapiens* viršenybės konstrukto.

Tikiu, kad mūsų gyvenimas yra ne tik įvykių suma, bet ir sudėtinga reikšmių, kurias tiems įvykiams suteikiame, sampyna. Šios reikšmės sudaro nuostabų pasakojimų, sąvokų ir idėjų audinį, kurį galima laikyti viena iš stichijų – tokia kaip oras, žemė, ugnis ir vanduo, – lemiančių mūsų fizinę būtį ir suformuojančių mus kaip organizmus. Taigi pasakojimas yra penktoji stichija, verčianti mus matyti pasaulį vienaip ar kitaip, suprasti, koks jis be galo įvairialypis ir sudėtingas, taip pat tvarkingai sudėlioti savo patirtis ir jas perduoti iš kartos į kartą, iš vienos būties į kitą.

Kairas

Flammariono darbe atspausťas raižinys vaizduoja kairotinę akimirką. Kairas – tai vienas iš tų mažųjų dievų, kurie, palyginti su olimpiečiais, atrodo nelabai svarbūs ir lakioja kažkur mitologijos periferijose. Tai ypatingas dievas su ypatinga šukuosena. Ji yra jo atributas – pakaušis plikas, palikti tik kirpčiai, už kurių galima jį pačiuoti, kai priartėja. Bet jam pro mus pralėkus, to padaryti jau nepavyks. Jis – progos, akimojo, nepaprastos galimybės, kuri atsiveria tik akimirkai ir kurią nedvejojant reikia čiuoti (už kirpčių!), kad nepaspruktų, dievas. Kairo nesugavus, prarandama proga patirti permainą, metanoją – tokią, kuri yra ne ilgo proceso padarinys, o lemiamos akimirkos rezultatas. Graikų tradicijoje Kairą nusako laikas, bet ne ta galinga srovė, vadinama kronu, o išskirtinis laikas – lemtinga akimirka, nuo kurios viskas priklauso. Kairą visada galima sieti su žmogaus priimtu sprendimu, bet ne su likimu, arba fatumu, ne su išorinėmis aplinkybėmis. Simbolinis Kairo sučiuipimo už plaukų kuokšto gestas reiškia susiprotėjimą, kad greitai įvyks permaina, pakis likimo trajektorija.

Man Kairas – ekscentriškumo dievas, jeigu ekscentriškumu laikome „centrinio“ žiūros taško atsisakymą, pramintų mąstymo ir matymo takelių metimą, gerai pažįstamų, neva visuomeninių mąstymo įpročių, ritualų bei nepajudinamos pasaulėžiūros ribų nepaisymą.

Ekscentriškumas visada buvo laikomas keistybe ir nukrypimu, o juk viskas, kas kūrybiška, genialu ir stumia pasaulį nauja kryptimi, turi būti ekscentriška. Ekscentriškumas reiškia spontanišką, sykiu džiaugsmo kupiną prieštaravimą tam, kas nusistovėję

ir pripažinta kaip normalu ir neginčijama, – tai iššūkis, mestas konformizmui ir veidmainystei, kairotinis narsumo, akimirkos sučiupimo ir likimo trajektorijos keitimo aktas.

Sumenkinome bendrąsias žinias ir kažkur pametėme kolektyvinio suvokimo prasmę. Matome, jog miršta paskutiniai eruditai – tokie kaip Stanisławas Lemas ar Maria Janion, galėję pastebėti iš pirmo žvilgsnio vienos kitai tolimų sričių informacijos giminingumą, didieji ekscentrikai, gebėję iškišti nosį už sutartinės tvarkos rato. Kadaisė bent jau mėginome pasaulį įsivaizduoti kaip visumą kurdami jo kosmogonines ir ontologines vizijas, keldami jo prasmės klausimą. Bet tą bedarą vieną akimirką buvome suproletarinti taip, kaip kapitalistinis fabrikas suproletarino visą gaminį nuo pradžių iki galo dar mokėjusius pagaminti amatininkus, pakeitęs juos tik tam tikrą vieną sudėtinę jo dalį gaminančiais, visumos neišmanančiais darbininkais.

Žmonių visuomenės savaiminis skilimas į burbulus – tai sunkiai įsivaizduojamos, totalios proletarizacijos procesas. Užsidarome ir įsitaisome savo patirčių burbuluose, blokuojančiuose priegą prie kitų patirčių ir minčių. Juolab kad mes to norime, mums taip patinka, kiti – tikrai kiti, tie, kuriuos norėdami suprasti, o gal vien pastebėti, turėtume išlįsti į išorę, – nelabai mums rūpi.

Akivaizdu, kad viešoji sfera egzistuoja – bet veikia kaip pakaitalas, regimybė, žaidimas, spektaklis tarp smarkiai susidėvėjusių dekoracijų, uzurpuotas valdžios ir jos ritualų. Išmindžio-tuose centruose, senosiose dalijimosi mintimis vietose nebėra oro. Agora virto daugybe kelių ir pramintų vėžių, kuriomis mechaniškai krutame. Savo vaidmenį prarado universitetai, persitvarkę į savo pačių groteskinį pastišą, – užuot generavę žinias

ir ieškoję savitarpio supratimo, užsisklendė savo rūmuose ir portaluose, saugodami prieigą prie žinių ir pavydžiai slėpdami savo tyrimų rezultatus nuo kitų. Mokslininkai, konkuruodami dėl stipendijų ir taškų, virto tarpusavyje besivaržančiais chaltūrininkais.

Nematydami visumos, liekame priklausomi nuo vietinių verpetų ir pavienių detalių, sudarančių didžiulę dėlionę, pasaulį – mums duotąjį ir tą, kurį statome ant pirmojo.

Tuo, ką rašiau, visada stengiausi skaitytojo dėmesį ir jausmus kreipti į visumą. Kankinausi su totaliaisiais pasakotojais, provokavau fragmentiška forma, leisdama suprasti, kad egzistuoja sistemos, peržengiančios paprastą sudedamųjų dalių sumą ir suriančios savą prasmę.

Man atrodo, kad literatūra, kaip nenutrūkstamas pasakojimo apie pasaulį kūrimas, labiau nei bet kas kita turi galimybę parodyti pasaulį su visa tarpusavio įtakų ir ryšių panorama. Platesne, pačia plačiausia, prasme literatūra iš esmės yra jungiantis tinklas, atskleidžiantis milžiniškus visų būties dalyvių bendravimo mastus. Tai nepaprastai rafinuotas ir ypatingas žmonių komunikacijos būdas, preciziškas, bet sykiu viską apimantis.

Rašydama šį tekstą nuolatos remiuosi literatūra – tai prisimindama Kairą, tai pasitelkdama Flammarioną ir anoniminių raižinių, iš kažkur ištrauktą knyga „Atmosfera. Populiarioji meteorologija“ (*Latmosphère. Météorologie populaire*) iliustruoti. Žinau, kad daugelis literatūrą laiko tuščia pramoga – ji jiems tėra „skaitiniai“, kažkas, be ko galima gyventi laimingai ir nieko nestokojant. Bet plačiausia prasme literatūra – tai pirmiausia kitų žmonių žiūros taškų, pasaulio vizijų, perfiltruotų per nepakartojamą kiekvieno individo protą, Sezamas. Šito su niekuo

nejmanoma palyginti. Literatūra, taip pat ir seniausia, sakytinė, generuoja idėjas ir sudėlioja perspektyvas, įsmingančias mums giliai į sąmonę ir ją formuojančias, norime to ar ne. Būtent ji yra filosofų lopšys (kas gi yra Platono „Puota“, jeigu ne geras literatūrinis skaitinys?) ir būtent nuo jos prasideda filosofavimas.

Sunku būtų sukurti ateities literatūros viziją, juolab kad patikimi šaltiniai sako, kad jau užaugo paskutinė skaitančioji karta. Vis dėlto norėčiau, kad suteiktume sau teisę kurti naujus pasakojimus, naujas sąvokas ir naujus žodžius. Nors žinau, kad šioje didžiulėje, nepastovioje, mirguliuojančioje visatoje, vadinamoje pasauliu, nėra nieko naujo. Tik kitokia konfigūracija išdėlioja dalykus kitokia tvarka, kuria naujas asociacijas, naujas sąvokas. Terminui „antropocenas“ vos trisdešimt metų, bet jis padeda suprasti, kas mus supa ir kas mums darosi. Jį sudaro du gerai žinomi graikiški žodžiai: *ánthrōpos* („žmogus“) ir *kainós* („naujas“). Jis rodo, kaip smarkiai žmogus veikia gamtinius procesus viso pasaulio mastu.

O kaip jums patiktų „ognozija“?

Ognozija (angl. *ognosia*, pranc. *ognosie*) – į pasakojimą nukreiptas ultrasintetinis pažinimo procesas, kuris apmąstomus dalykus, situacijas ir reiškinius mėgina išrikiuoti taip, kad jie įgautų aukštesnę prasmę, priklausančią nuo jų tarpusavio sąveikos; žr. → p i l n i s . Paprastai reiškia gebėjimą sintetiškai spręsti problemas ieškant tvarkos tiek pačiuose pasakojimuose, tiek detalėse, visumą sudarančiose smulkiose dalyse.

Ognozija daugiausia dėmesio skiria su priežastimis ir pasekmėmis nesusijusioms ir nelogiškoms įvykių

grandinėms, pirmenybę teikia vad. → s u v i r i n i m o
s i ū l ė m s, → t i l t a m s, → p a s i k a r t o j i m a m s, →
s i n c h r o n i š k u m a m s. Dažnai peršasi ognozijos
sąsaja su → M a n d e l b r o t o a i b e b e i → c h a o s o
t e o r i j a. Retkarčiais ji laikoma alternatyvia religine pa-
žiūra, t. y. → a l t e r r e l i g i j a, reginčia vad. vienijančią
jėgą ne kokioje nors aukštesnėje būtyje, o veikiau vad. →
o n t o l o g i n ė s s m u l k m ė s antraeilėse, „žemes-
niosiose“ būtyse.

Nepakankamai išsivysčius ognozijai, nematoma pasau-
lio kaip vieningos visumos, t. y. viskas regima paskirai; tada
yra pažeista → g i l i n i m o s i į s i t u a c i j ą f u n k -
c i j a, iš pirmo žvilgsnio tarpusavyje nesusijusių faktų sin-
tezė ir suvokimas. Ognozijos terapijoje dažnai taikomas
gydymo romanu metodas (ambulatoriškai naudojami ir
apsakymai).

Sukurkime naujų sąvokų biblioteką. Užpildykime ją ekscen-
trišku turiniu – tokiu, kokio centras nėra matęs. Juk mums stigs
žodžių, terminų, posakių, frazių, kas žino, gal net ištisu stilių ir
žanrų aprašyti tam, kas bus. Mums reikės naujų žemėlapių bei
drąsos ir nuotaikos tų keliauninkų, kurie nedvejodami iškiša gal-
vą už ligšiolinio pasaulio sferos, už ligšiolinių žodynų ir enciklo-
pedijų horizonto. Įdomu, ką ten išvysime.